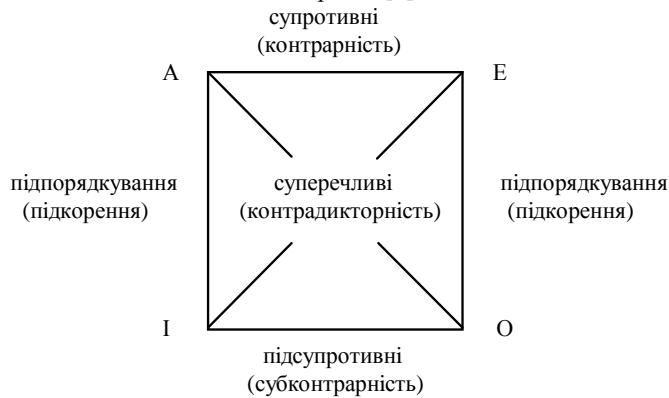

УНІВЕРСАЛЬНИЙ СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНИЙ МЕТОД АНАЛІЗУ МОВНОЇ МАТЕРІЇ

Поданий метод аналізу мовних явищ виявляє універсальні риси, оскільки базується на концепції універсальної моделі буття, що постає універсальним структурно-логічним підґрунтям Всесвіту

Мова, безперечно, – це "система систем" (В.А. Звягінцев), тому одне із головних завдань мовознавства пов'язане із знаходженням універсального системного алгоритму мови. Завданням нашої статті є обґрунтування універсального структурно-логічного методу аналізу будь-якої мови.

Беручи до уваги положення, що закони мислення є відображенням світових законів, можна виявити основну формально-логічну модель "структуралізації" цих законів. Основними "засобами" логіки (основними формами мислення) є поняття, судження, висновок. Центральна ланка логічних засобів – судження, що відбиває основоположний закон логіки, закон виключного третього. Основні види суджень і відношення між ними традиційно пояснюються за допомогою так званого "логічного квадрата" [1]:

Букви А, Е, І, О символізують відповідним чином загальностверджувальне, загальнозаперечне, частковостверджувальне, частковозаперечне судження. Відношення в системі логічного квадрата (підкорення, контрарності, субконтрарності, контрадикторності, які встановлюються між основними видами суджень) подані в формально-логічному (статичному, однозначному) вигляді і відображають дискретний світ, що зупинився, оскільки, відображаючи рушійний, живий, багатозначний, множинний світ у його різноманітній гамі відтінків і переходів, ми, за словами одного із класиків минулого, зупиняємо рухоме і умиротворюємо живе, подаючи статичний зліпок динамічного процесу на основі суворо фіксованих і логічно однозначних відношень. Для того, щоб відношення у системі логічного квадрата застосовувати під час аналізу рухомого, мінливого світу, необхідно подолати протиріччя між статичним та динамічним (а на рівні мікросвіту – між корпускулярним та хвильовим) аспектами реальності, тобто передати відповідні відношення як градуйовані і рухомі: відношення контрасту і підкорення – як спектр відношень від меншого контрасту (і підкорення) до більшого. Відповідно, відношення контрадикторності – від меншого протиріччя до більшого, тобто від такого рівня розвитку протиріччя, як тотожність, – через другий його рівень, відмінність, – до третього рівня, протилежності. Таким чином, ми поєднуємо динамічну і статичну грані дійсності та отримуємо можливість аналізувати взаємозв'язок логічних відношень, фіксуючи їх динаміку і взаємний перехід, коли три рівні розвитку протиріччя можуть співвідноситися: тотожність – з відношенням підкорення, відмінність – з відношенням субконтрарності, протилежність – з відношенням контрадикторності. При цьому ми поєднуємо дві логіки – аристотелівську двохзначну, в якій два суперечливі вислови не можуть бути разом істинними (що відбиває речовинний, дискретний, однозначний аспект буття) і трьохзначну логіку, "яку мають на увазі математики, що розповідають про операції з трансфінітними числами..." [2 : 216–217] (що відбиває польовий, хвильовий, багатозначний аспект буття).

Поданий метод поєднання двох логік є спробою вирішення проблеми дихотомії теоретичного і емпіричного знань, матеріального і ідеального [3; 4]. На основі логічного квадрата, поєднуючи два види логіки, можна проаналізувати відношення між видами і формами матерії:

речовина	поле
простір	
час	рух

Простір у структурі матерії являє собою п'яту об'єднуючу форму матерії, яка відповідає п'ятому об'єднуючому (гіпотетичному) виду фізичної взаємодії – "великому об'єднанню" [5 : 69]. Речовина й поле перебувають у протилежних (контрарних) відношеннях. Речовина знаходиться в суперечливих відношеннях з рухом, а час – з полем. Пояснимо це. Речовина за своїм визначенням має масу спокою. Під час прискорення руху речовинного утворення воно видозмінюється, втрачає речовинні властивості і поступово перетворюється в поле, набуваючи властивості хвилі. Таким же чином час уповільнюється, коли поле активізується і тіло починає рухатися зі швидкістю, близькою до світлової.

Таким чином, маємо універсальну базу для аналізу мовної матерії, що дає нам можливість виходу на простішу формально-логічну модель мови. "Гідністю моделі вважається те, що її пояснювальні функції базуються на принципі простоти [6] і краси. Вважаємо, що дана модель є універсальним і найпростішим принципом структурно-логічної координації одиниць мови на всіх її рівнях; "...правило, що використовують без обмежень, ми вважаємо більш загальним, а отже, і більш простим..." [7: 20].

Якщо розподілити структурні елементи мови відповідно до схеми логічного квадрата, ми отримаємо:

склад	речення	слово
звук		словосполучення

Розглянемо логічні відношення між ними. Склад і словосполучення знаходяться в суперечливих відношеннях: чим більшу активність, "об'єм" має складовий "початок" у мові, тим меншою є активність "початку" словосполучення і навпаки. Чим більше виражено звуковий (сонорний) "початок", що спостерігається головним чином на рівні примітивних прамов, коли "вимова будь-якого слова спричиняла голосний звук" [8 : 22], тим менш розвинутою є морфологічна структура слова, "в якій максимально ясно з'ясовується його специфіка як одиниці мови" [9 : 523]. Слову при цьому не властиво мати складну афіксальну структуру, його суттєва особливість нівелюється. Речення відіграє роль інтегрального початку і перебуває в суперечливих відношеннях з кожним із вказаних елементів. Наприклад, чим більш розвиненим є словесний "початок", тим менш розвинене речення. І навпаки, коли розвинута структура синтаксису, що має суворо однозначні побудови, слово збіднюється, втрачає свою афіксальну "одежу". Необхідно відзначити й інші логічні зв'язки: чим більш розвиненим є протиріччя між звуком і словом, тим менш воно проявляється у відношеннях між складом і словосполученням, і навпаки.

Таким чином, ми отримали універсальну системну модель мови. "Системнотвірним фактором" (формулювання якого є "обов'язковим положенням для всіх видів системного підходу" [10 : 58] даної моделі є відношення в системі логічного квадрата, а ці відношення заломлюють загальну властивість світу, дуалізм, що є однією з характерних особливостей буття [4 : 167]. Якщо говорити про мову в цілому, можна стверджувати, що її структура дуалістична у своєму суттєвому членуванні на речовину (змістовий бік) і поле. Речовинні властивості мови знаходять своє відображення в мовленні, парадигматиці, синтетичності (синкретичності), а польові – в мові як системі знаків, синтагматиці, аналітичності.

Мова як система (мова + акт мовлення) складається із структур "...двох рівнів: горизонтальної і вертикальної. Горизонтальна структура відображає специфічний взаємозв'язок елементів системи, вертикальна – зв'язок елементів з джерелом свого існування..." [11 : 71]. Відношення між мовою і мовленням суперечливі: мовлення намагається "розхитати" знаковий лад мови (як знакової системи), мова – "загнуздати" мовлення, формалізуючи його. Інша грань їх відношень виражається в схемі: код – текст. Чим більше одиниць коду, тим коротшим є текст, і навпаки [12 : 143–144]. Ще одна грань їх відношень знаходить своє вираження у двох протилежних тенденціях мови [13 : 34]: мовленнєвої тенденції до більшої артикуляційної ефективності (принцип найменшого артикуляційного зусилля), що відображає властивість речовинної цілісності мовлення, і мовної тенденції до більшої лексичної розпізнавальності, що відображає властивість польової координації елементів мови як системи знаків. Ці тенденції відбивають дві наріжні властивості не тільки органічного світу, але й мови – сутності (що має речовинні характеристики) й мінливості (що має польові характеристики) [14 : 313-315].

Розглянуті логічні відношення знаходять своє переломлення в аксіоматиці мови, її постулатах, які вперше були сформульовані Ф.де Соссюром [15]. Сучасний рівень розвитку мовознавства дає можливість поглибити і розширити розуміння аксіоматичної сутності мови [16 : 254-267]. Проте поданий нами метод аналізу дозволяє нам упорядкувати аксіоми мови, наповнити їх діалектичним змістом. Якщо згрупувати основні положення (поняття) мовної аксіоматики за формально-логічною ознакою, ми отримаємо:

Форма	Зміст
Синтагматика	Парадигматика
Контраст	Опозиція
Відмінність	Тотожність
Діахронія	Синхронія
Довільність	Мимовільність
Знак	Предмет

Чим сильніший контраст у синтагматиці (у відношеннях між складом і словом, а також між звуком і словосполученням), тим слабший контраст у парадигматиці (у відношеннях між складом і звуком, а також між словом і словосполученням), і навпаки. Чим сильніша відмінність у синтагматиці, тим слабшою є тотожність у парадигматиці, й навпаки. Тобто чим більше звук наближений до складу за своєю якістю, тим склад менше контрастує зі словом (що спостерігається на рівні дифтонгів і трифтонгів в англійській мові). Чим сильніше виявляється опозиція в синхронічному аспекті, тим слабший контраст в діахронічному аспекті, і навпаки: "чим більш древньою є фонологічна опозиція... тим менша її участь у словотворенні..." [16 : 262]. Тобто опозиційні відношення в мові стійкіші за контрастні. Чим сильніше проявляється довільність у плані синхронії, тим більш слабшою є довільність у плані діахронії, і навпаки. Це положення відображає одну із закономірностей розвитку мови (як в онто-, так і в філогенезі): звуконаслідувальні (мимовільні) елементи у мові дітей молодшого віку все більше формалізуються (стають довільними) під час дорослішання [17 : 169]. Чим більш довільними є відношення між предметом (денотатом) і знаком, тим менш довільні відношення між даним знаком і знаками (у зна-

ковій системі). Чим більш наближений знак до предмета (чим більше знак є мимовільним), тим доцільніше відношення у знаковій системі між знаками, яка таким чином руйнується і з другої сигнальної системи (2 СС) перетворюється в першу (1 СС). При "злитті" знака і предмета 2 СС зникає.

Таким чином, мова має п'ятикомпонентну структуру, її п'ятий компонент – речення – є інтегруючим рівнем, на основі і в середовищі якого всі інші елементи (рівні) мови отримують своє втілення.

Виходячи з вищенаведеної моделі мови, можна сказати, що існують п'ять основних груп мов, кожна із яких тяжіє до одного з п'яти елементів (рівнів). Беручи до уваги те, що п'ятий рівень (речення) як консолідуючий знаходить своє втілення в будь-якій мові, а інші чотири рівні можуть отримувати реалізацію в мові з тим чи іншим ступенем повноти, можна побудувати класифікацію мов, яка узгоджується з класифікацією, розробленою В. Гумбольдтом і В. Скаличкою [18]: 1. Звук + речення = ізольовані мови. 2. Склад + речення = аглютинативні мови. 3. Слово + речення = флективні мови. 4. Словосполучення + речення = інтрафлексивні мови. 5. Речення + речення = інкорпоруючі мови.

Для того, щоб проілюструвати можливості нашого методу, розглянемо декілька проблемних питань лінгвістики, зокрема, типологію частин мови. Ця проблема є однією з найважливіших у мовознавстві. "Питання про частини мови постає і, так чи інакше, вирішується при описі граматики будь-якої мови і, безсумнівно, має загальнолінгвістичну цінність" [19 : 3]. Термін "частини мови" традиційно вживається щодо найбільш великих і суттєвих класів слів у мові" [20 : 202]. Слово займає центральне місце у еволюційній ієрархії рівнів мови: звук – склад – слово – словосполучення – речення. Як бачимо, слово знаходиться у двох типах відношень. 1. У відношенні з зовнішнім середовищем, світом, суспільством, на основі якого воно набуває змісту, значення, суті. Цей аспект слова можна назвати семантичним. 2. У відношенні із внутрішнім середовищем мови, на основі якого слово набуває форму. Це відношення двояке. По-перше, це відношення слова зі структурними елементами мови, в які воно входить як будівельний матеріал (зі словосполученням і реченням). Це синтаксичний (дистрибутивний), синтагматичний аспект слова. По-друге, це відношення слова зі структурними елементами мови, які входять до складу слова як будівельні елементи (із звуком і складом). Такі відношення відображають морфологічний (парадигматичний) аспект слова.

Таким чином, можна виділити три підходи до розв'язання проблеми типологізації частин мови: семантичний, синтаксичний, морфологічний. Існує ще один підхід, який об'єднує три типологічні критерії. Це граматико-психологічний (психолінгвістичний) підхід, запропонований Л.В. Щербою у відомій статті "Про частини мови в російській мові". Семантичний аспект слова розкривається у структурній схемі логічної координації форм і видів матерії:

Іменник	Дієслово
Допоміжні частини мови	
Прикметник	Прислівник

В іменнику переважають речовинні властивості, в дієслові – польові. Прислівник співвідноситься з рухом, відповідаючи на питання "як?", відображає процесуальний бік реальності. Прикметник відповідає часу, тому що окреслює ознаки предмета, які через загальну властивість матерії – руху – непостійні, градуйовані, мінливі. Інші частини мови, як і простір, що має властивість бути загальним консолідатором, можуть мати ознаки інших частин мови: дієприкметник – прикметника, дієприслівник – прикметника, категорія стану – дієслова, займенник – іменника. Зрозуміло, що ці співвідношення умовні і можуть варіюватися. Частки, вигуки, прийменники, сполучники та ін. найбільш повно співвідносяться з просторовим аспектом дійсності, тому що в тією або іншою мірою можуть взаємодіяти з усіма частинами мови, безпосередньо не відповідаючи жодній з них. Синтаксичний аспект слова розкривається в схемі:

Підмет	Присудок
Додаток	
Означення	Обставина

Морфологічний аспект слова осягається за допомогою аналізу його структурних елементів – звука і складу. Спроба такого аналізу була розпочата М.Я. Марром.

Мовам першого і другого типу (за класифікацією В. Гумбольдта), в яких внутрішня будова слова реалізується на основі звуків і складів, властивий синтаксичний спосіб класифікації за частинами мови. Мовам центрального (флективного) типу властиві як синтаксичний, так і морфологічний способи. Мовам четвертого і п'ятого типу, в яких внутрішня будова слова реалізується на основі словосполучення і речення, властивий морфологічний спосіб класифікації.

Отже, розглянутий метод аналізу мовних явищ виявляє універсальні риси, оскільки базується на концепції універсальної моделі буття, що постає універсальним структурно-логічним підґрунтям Всесвіту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вознюк О. В., Овандер Л. М., Тичина О. Р. Основні аспекти концепції універсальної моделі буття. – Житомир.: Волинь, 1997.
2. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. – М., 1975
3. Вознюк О. В., Тичина О. Р. Людина, що навчається: головні аспекти нової парадигми освіти. – Житомир: Волинь, 1998.
4. Вознюк О., Квеселевич Д., Овандер Л. Духовність як граничний феномен: соціолінгвістичний аспект духовності // Збірник наукових праць. – Житомир, 1999. – С. 22–25.

5. Физический энциклопедический словарь. – М., 1984.
6. Сумарокова Л.М. О соотношении простоты и системности в лингвистических теориях // Системный анализ и научное знание. – М., 1978.
7. Халле Н. О роли простоты в лингвистических описаниях // Новое в лингвистике. Вып. 4. – М., 1965.
8. Воронин С.В. Основы фоносемантики. – Л.: Изд. ЛГУ, 1982.
9. Общее языкознание. Внутренняя структура языка. – М., 1972.
10. Анохин П.К. Философские аспекты функциональной системы. – М., 1978.
11. Аверьянов А.Н. Системное познание мира. – М., 1985.
12. Суханов А.П. Информация и прогресс. – Новосибирск, 1986.
13. Гальперин И.Р. Информативность единиц языка. М.: Наука, 1974.
14. Маковский М.М. Лингвистическая генетика. Проблемы онтогенеза слов в индоевропейских языках. – М., 1991.
15. Сососюр Ф. де Курс общей лингвистики. – М., 1933.
16. Степанов В.С. Основы общего языкознания. – М., 1975.
17. Сорокина Ю.А., Тарасов Е.Ф., Шахнарович А.Н. Теоретические и прикладные проблемы речевого общения. – М., 1979.
18. Скаличка В. Типология и тождественность языков // Исследование по структурной типологии. – М., 1969.
19. Части речи. Теория и типология. – М., 1990.
20. Блумфильд Л. Язык. – М., 1968.

Матеріал надійшов до редакції 7.04.2004 р.

Вознюк А.В. Универсальный структурно-логичный метод анализа языковой материи.

Представленный метод анализа языковых явлений обнаруживает универсальные черты, поскольку основывается на концепции универсальной модели бытия, которая является универсальным структурно-логичной подоплекой Вселенной.

Voznyuk A.V. Universal Structural and Logical Method of the Language Matter Analysis.

The represented method of the analysis of language phenomena reveals universal features, since it is based on the concept of the universal model of the being which is a universal structural and logical background of the Universe.